

В. С. Лісовий

Держава

ДЕРЖАВА – певним чином організована суспільна структура, здатна здійснювати найвищий контроль за деякими аспектами поведінки всіх людей на певній території. У загальному Д. – колектив відповід. чином організов. людей, які контролюють і спрямовують певні аспекти поведінки осіб, що проживають на відповід. території. Доки поведінку та взаємини людей у певній спільноті регулювали звичаї, не існувало й особливої установи, яка б спрямовувала та контролювала поведінку (хоча можна знаходити у найдавніших суспільствах окремі протодержавні утворення). Питання про те, які саме особливості чи аспекти поведінки контролює Д., залежить від її особливостей.

Друга ознака Д.: щоб здійснювати управління, вона повинна володіти [владою](#). Оскільки суть влади полягає у здатності регулювати поведінку людей, а в багатьох випадках цього не можна досягти без застосування примусу (включаючи застосування фіз. сили), наявність апарату примусу характерна для будь-якої Д.

Третя ознака полягає у всеосяжності державної влади: це влада над усіма людьми, які населяють відповідну територію (а не влада однієї людини над іншою чи влада окремої людини, групи осіб над іншою групою осіб).

Четверта ознака полягає у тому, що державна влада є найвищою – суверенною. Цією останньою ознакою повною мірою не володіють різного роду залежні державні утворення (колоніальні адміністрації, домініони, протекторати, суб'єкти конфедеративних чи союзних утворень). Відмова сучасної Д. від частини свого суверенітету може стати наслідком добровільного визнання цими Д. певних повноважень наддержавних міжнародних установ. У зв'язку з тим, що державна влада є суверенною та неподільною на даній території, Д. прагне захищати себе від зовнішніх втручань, спрямованих на порушення її суверенітету (шляхом завоювання тощо); звідси випливає, що Д. повинна володіти силою, здатною захищати суверенітет, – мати армію.

Визначення різновидів Д. (типологія Д.) – традиційна тема *політичної філософії*. У класичних визначеннях Д. (Платон–Аристотель) маємо поділ на типи державного управління залежно від кількості осіб, які зосереджують у своїх руках повноту влади. Цей

поділ тричленний: один, кілька (група), всі (народ). Застосування додаткової ознаки – законні та незаконні види урядування – перетворює цей поділ у шестичленний (законні: монархія, аристократія, демократія; незаконні: тиранія, олігархія, охлократія). Історичний досвід засвідчує багато різноманітних модифікацій кожного із цих типів. 20 ст. дало підставу поділяти держави на демократичні й недемократичні. Залежно від структури сучасні Д. поділяють на унітарні, федеративні та конфедеративні; за етнонаціональною ознакою – надетнічні (багатоетнічні), національні та багатонаціональні. У політичній філософії з'ясування походження та суті Д. – предмет суперечок у політичних концепціях і теоріях.

Можна виділити кілька груп концепцій Д. До першої належать концепції, які вважають, що Д. є необхідною суспільною інституцією, оскільки існують достатні суспільні передумови для появи її та існування. У більшості з цих концепцій найважливішою суспільною передумовою вважають потребу підтримувати певний лад у суспільстві (супроти безладдя, хаосу). У другій групі концепцій (розвинутих передусім у таких ідеологіях, як [анархізм](#) і [комунізм](#)) вважають, що поява та існування Д. зумовлені тільки перехідними історичними обставинами: інакше кажучи, Д. не є необхідною інституцією суспільного життя, можливе існування бездержавних суспільств.

Розрізняють концепцію політичного реалізму і нормативну концепцію Д. (це загалом відповідає двом основним розумінням *політики*). У першій концепції Д. розуміють як засіб, за допомогою якого певні суспільні верстви здійснюють свою владу над іншими суспільними верствами у межах відповідної території (назвемо цю концепцію владною). Сюди, з деякими застереженнями, відносять концепції Н. Макіавеллі, марксистську та деякі елітарні. Згідно з нормативними концепціями, сучасне поняття «Д.» бере початок у європейській історії передмодерного часу. Це форма політичного утворення, яка почала виникати в Європі повільно та з перервами від 15 ст. і яку вважають відмінною від її попередників, – грец., рим. та середньовіч. державних утворень. Загальною ознакою нормативного розуміння Д. є те, що тут Д. називають не будь-яку Д. (у широкому, ціннісно-нейтральному значенні цього терміна), а тільки таку, в якій правляча верства діє у межах певних норм чи регламентацій. Передусім державна влада повинна бути певним чином виправданою, узаконеною.

Основна ознака нормативних концепцій полягає в тому, що в них із поняттям «Д.» пов'язують певні цінності або норми, яким має відповідати Д. За одним із поширених варіантів концепції до Д. ставлять вимогу націленості на здійснення ідеї справедливості як регулятивної ідеї (продовження платонівсько-аристотелівської традиції). До нормативної належить впливова концепція, яку називають ідеєю «мінімальної» Д. Тут справедливість розуміють як рівність громадян перед законом та такий характер законів, які дозволяють громадянам максимально використовувати власні здібності у забезпеченні якомога

вищого рівня добробуту й культури. Її називають також ліберальною: започаткована у класичному лібералізмі, вона була розвинута у німецькій політико-правовій філософії Г. Кельсеном та М. Вебером, дістала назву правової (формальної) концепції Д. У ній Д. розглядають як певну самодостатню установу, покликану забезпечувати відповідний правовий порядок. Інші концепції оцінюють формальні ознаки Д. недостатніми, тому пропонують визначати Д. з урахуванням її суспільних функцій. Різні течії політичної філософії та різні ідеології неоднаково відповідають на питання, у чому мають полягати найважливіші й необхідні суспільні функції Д. Одні вважають, що Д. повинна нести відповідальність за рівень добробуту та соціальної справедливості («держава загального добробуту», «соціальна держава»), дбати про соціальну рівність (у комунізмі), стан культури та моралі (у деяких політичних концепціях консерватизму, націоналізму, християнської демократії) тощо. Сучасні політологічні концепції Д. багатофункціональні. Найкращі здобутки в українській політології та політичній філософії досягнуто не в розвитку загальних концепцій Д., а у галузі конституційно-правових та конкретних політичних досліджень: структура державної влади, розподіл гілок влади, вивчення функціонування різних структур сучасної української Д. тощо. Брак ґрунтовних політико-філософських концепцій Д. впливає на дослідження та осмислення особливостей сучасної держави Україна.

Рекомендована література

1. Рябов С. Г. Політологічна теорія держави. К., 1996;
2. Українська державність у ХХ ст. К., 1996;
3. Себайн Г. Дж., Торсон Т. Л. Історія політичної думки. Ч. 3: Теорія нац. держави / Пер. з англ. 1997;
4. Сучасна політична філософія: Антологія. К., 1998;
5. Філенко А. Соціальна держава і територія перемін. О., 2003;
6. Говліт М., Рамеш М. Дослідження державної політики: цикли та підсистеми політики. Л., 2004;
7. Б'юкенен Дж., Макгрейв Р. Суспільні варіанти і суспільний вибір: два протилежні бачення держави / Пер. з англ. К., 2004;
8. Соловей Г. Соціальна держава як чинник етизації економіки // ФД. 2007. № 2.

Бібліографічний опис:

Держава / В. С. Лісовий // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2007. – Режим доступу:

<https://esu.com.ua/article-26112>

2001-2024 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України
([докладніше](#)).